

Områdesbestämmelser för Svabensverk

Ovanåkers kommun, Gävleborgs län

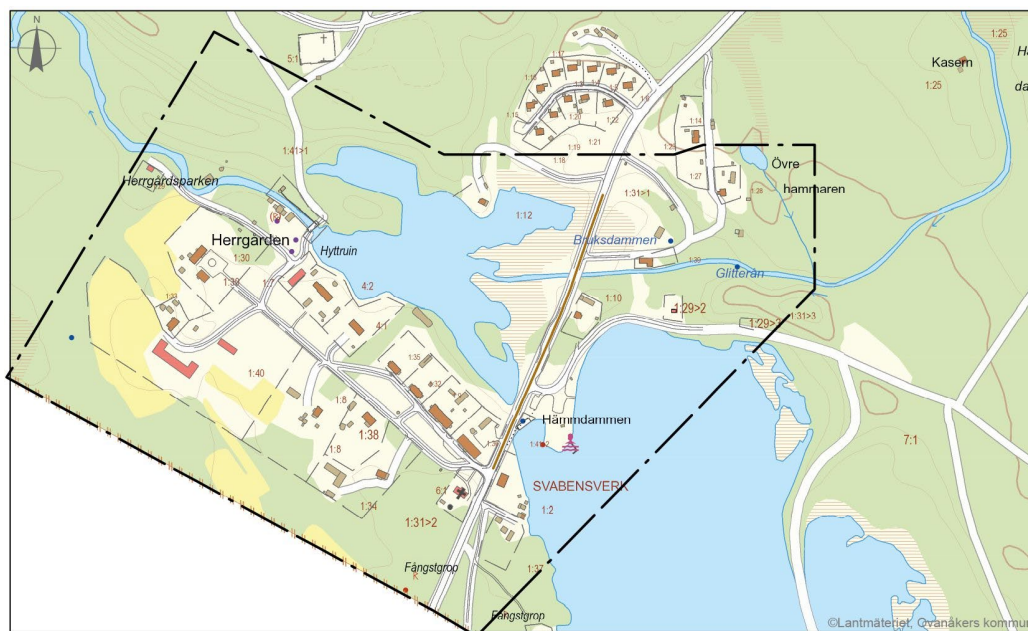
Planbeskrivning

Innehåll

Områdesbestämmelsens syfte	4
Bakgrund	4
Syfte	5
Om områdesbestämmelsen	6
Planprocessen	6
Beslut om planuppdrag	6
Genomförandetid	6
Planhandlingar	6
Planeringsunderlag	7
Gällande handlingar	7
Översiktsplan	7
Grundkarta	7
Utredningar	7
Ställningstagande till betydande miljöpåverkan	9
Beskrivning av områdesbestämmelsen	10
Planområdet	10
Värdegrund	10
Befintligt	11
Motiv till regleringar	12
Motiv till regleringar	12
Användning av mark och vatten	12
Egenskapsbestämmelser för kvartersmark	12
Egenskapsbestämmelser för all kvartersmark	13
Genomförandefrågor	14
Ekonomiska frågor	14
Bygglovsavgift	14
Ersättningsfrågor	14
Kulturvärden	14
Rivningsförbud	14
Bevarandekrav	15
Prövning enligt annan lagstiftning	15
Planeringsförutsättningar och konsekvenser	16

Översiktsplan.....	16
Detaljplan	17
Riksintressen.....	18
Kulturmiljö.....	18
Fornlämningar.....	18
Brukssamhället.....	18
Medverkande tjänstepersoner	19

Områdesbestämmelsens syfte

Figur 1: Yta som omfattas av områdesbestämmelsen. Situationsplan Ovanåkers kommun

Bakgrund

Svabensverk ligger i den södra delen av Ovanåkers kommun på gränsen mot Dalarna. Planområdet omfattar en yta på cirka 50 ha.

Svabensverk är ett välbevarat järnbrukssamhälle som grundlades 1799 på gränsen mellan Hälsingland och Dalarna i Ovanåkers kommun. Svabensverk har nämnts i samband med utpekandet av riksintresseområden för kulturmiljövården men ett utpekande genomfördes aldrig. En byggnadsminnesförklaring för herrgården har tidigare diskuterats men inte heller detta genomfördes. Det finns ingen detaljplan över bruksområdet och inga andra skydd av kulturmiljön.

Figur 2: Detalj av gavelfasaden på kvarnen. Den rikligt artikulerade fasaden är murad i slaggsten. Foto Ovanåkers kommun

Syfte

Syftet med områdesbestämmelserna är att skydda och bevara de höga kulturhistoriska och estetiska värden som finns i Svabensverk. Detta gäller såväl miljön som helhet som enskilda byggnader. Områdesbestämmelsen ger kommunen möjlighet att påverka bebyggelseutvecklingen med hänsyn till befintlig karaktär och särdrag, bland annat genom utökad lovplikt som förtydligar kommunens krav vid bygglovhanteringen. Områdesbestämmelsen ska även bidra till en god utformning av yttre miljöer för allmän mark och tomtmark.

Genom att anta områdesbestämmelser för ett område som saknar detaljplan kan kommunen säkerställa det syfte som uttryckts i översiktsplanen där Svabensverk är utpekade som ett kommunalt intresseområde. I gällande Översiktsplan, ÖP 2030, uttrycks att den befintliga bebyggelsestrukturen i Svabensverk ska underhållas så att dess särart bevaras.

Den välartikulerade arkitekturen, den medvetet och konsekvent använda slaggstenen och den välplanerade strukturen i brukssamhället samt den tydliga kopplingen mellan platsen, järnframställningen, arkitekturen och bebyggelsestrukturen gör hela bebyggelseområdet Svabensverk särskilt värdefullt enligt 8 kap. 13 § PBL. (2010:900)

Om områdesbestämmelsen

Figur 3: Planprocess vid standardförfarande, pågående skede samrådsskedet

Planprocessen

Planprocessen vid framtagandet av områdesbestämmelser är en prövning där behovet av skydd av kulturhistoriska värden utreds och där de som berörs av förslaget ges möjlighet till insyn och påverkan.

Områdesbestämmelserna handläggs med standardförfarande. Detta förfarande kan tillämpas om förslaget är förenligt med översiktsplanen, inte är av stor betydelse eller inte heller kan antas medföra en betydande miljöpåverkan enligt 6 kap. 11 § miljöbalken. (1998:808)

Processen att ta fram områdesbestämmelser sker enligt plan- och bygglagen och följer den process som beskrivs enligt bilden ovan. Det är samma process som vid framtagandet av en detaljplan.

Under samråd och granskning finns möjlighet att lämna synpunkter på planförslaget.

Samrådstitid 2024-06-12 - 2024-06-26

Beslut om planuppdrag

I samband med kommunens försäljning 2021 av byggnaden "Stallet" i Svabensverk, vilken ägts av Ovanåkers kommun sedan 1994-12-30, uppmärksammades det att den välbevarade kulturhistoriskt intressanta miljön kring det gamla järnbruket saknade ett uttalat skydd mot förvanskning och rivning.

Efter beslut av kommunstyrelsen 2021-11-23 § 243 gavs planeringsavdelningen i uppdrag att ta fram områdesbestämmelser med syfte att skydda Svabensverks kulturhistoriska värden.

Genomförandetid

Områdesbestämmelser har ingen begränsad genomförandetid utan gäller tills de ändras eller upphävs.

Planhandlingar

Diarienummer 2021/00915

- Plankarta med bestämmelser
- Planbeskrivning
- Grundkarta
- Byggnadsinventering inklusive rapport

- Fastighetsförteckning
- Arkeologisk utredning

Planeringsunderlag

Gällande handlingar

Översiktsplan

- Översiktsplan ÖP 2030 2017-05-29

Grundkarta

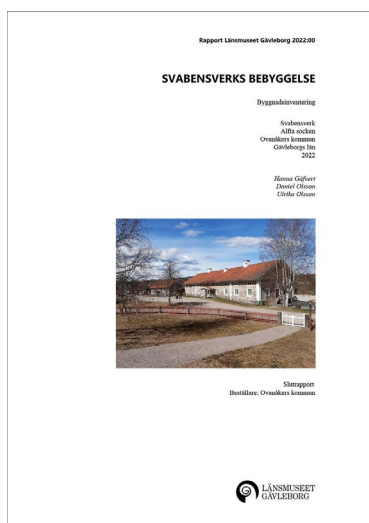
Inför framtagandet av områdesbestämmelsen har det digitaliserade kartmaterialet uppdaterats till primärkartestandard.

Aktualitetsdatum för grundkarta 2024-03-21

Utredningar

Byggnadsinventering

Som underlag till bestämmelserna i plankartan har en kulturhistorisk inventering genomförts med syfte att belysa byggnadernas kulturhistoriska och arkitektoniska värden. En rapport med en beskrivning av brukets tillkomst och utveckling fram till idag kompletterar byggnadsinventeringen. Inventeringen utfördes i maj 2022 av Länsmuseum i Gävleborg på uppdrag av Ovanåkers kommun. Den kulturhistoriska inventeringen samt rapporten ska läsas som ett komplement till plankartan och planbeskrivningen för ett tydliggörande av bestämmelsernas syfte och motiv. I samband med lovprövning ska byggnadsinventeringen utgöra bedömningsgrund och vägledning.

Figur 4: Byggnadsinventeringen utförd av Länsmuseum Gävleborg

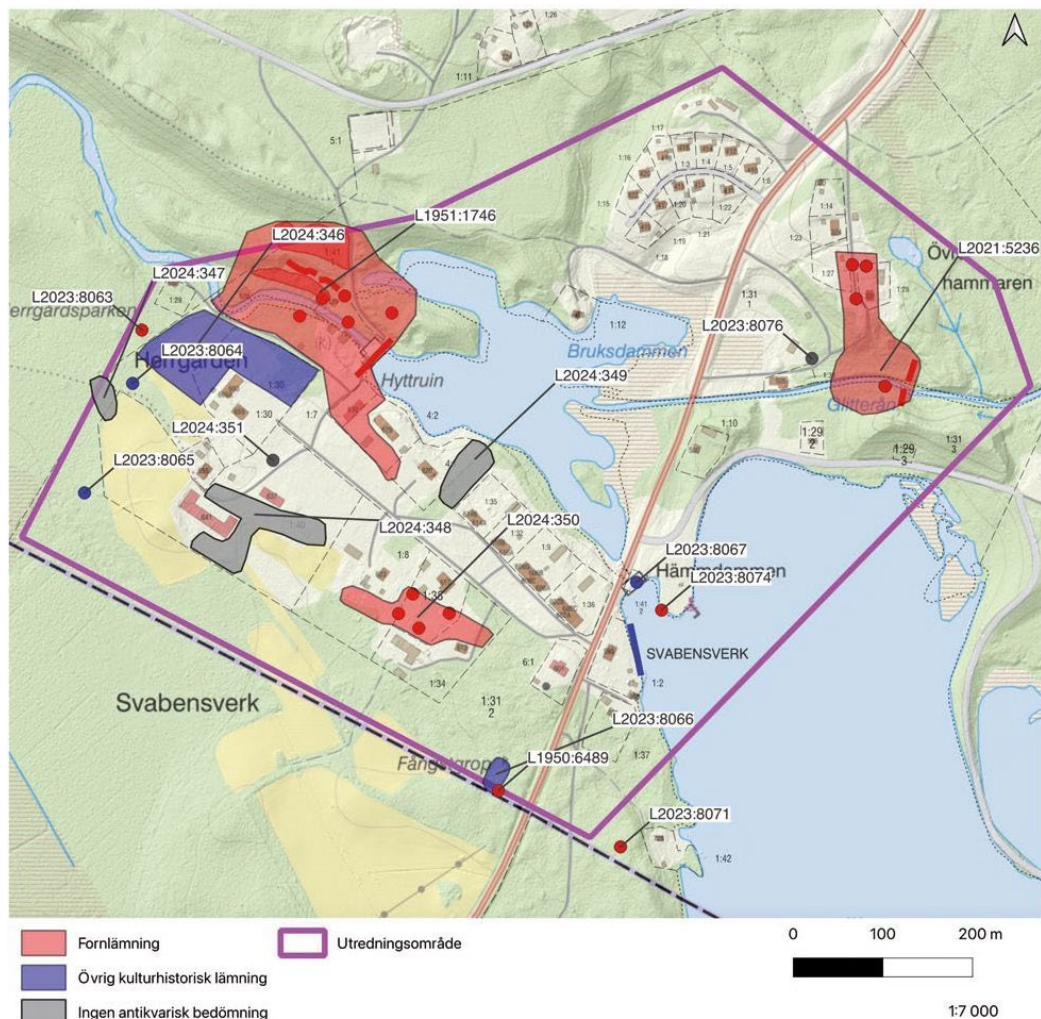
Arkeologisk utredning

I samband med att det geografiska området för områdesbestämningen skulle definieras fördes en diskussion mellan Ovanåkers kommun och länsstyrelsen i Gävleborgs län gällande de registrerade lämningar som fanns vid hyttområdet. Dessa lämningar var registrerade som ett antal punkter men då fler lämningar var synliga inom området fattade länsstyrelsen beslut om att genomföra en arkeologisk utredning över ett större geografiskt område. Att identifiera lämningarna och dess utbredning ger ett viktigt kunskapsunderlag för områdesbestämningen dels genom ökad förståelse för tidigare strukturer men även för bedömningar om markens framtida användning.

Genom beslut från länsstyrelsen utsågs *Stigfinnaren arkeologi och kulturhistoria* att utföra utredningen. Fältarbetet genomfördes under november 2022 och rapporten överlämnades till länsstyrelsen i mars 2024. Lämningarna registrerades i samband med detta i kulturmiljöregistret.

Figur 5: Del av dammkonstruktionen vid Övre hammaren. Foto Ovanåkers kommun

Figur 6: Resultatkartor arkeologi efter inventeringen i Svabensverks övre hammare och övre bruk samt nedre hammare och nedre bruk

Inom utredningsområdet har efter inventeringen ett antal fornlämningar och fornlämningsområden registrerats. Fornlämningar definieras i kulturmiljölagen som lämningar efter människors verksamhet under forna tider, de ska ha tillkommit genom äldre tiders bruk och vara varaktigt övergivna. Lämningar som tillkommit 1850 eller senare definieras som övriga kulturhistoriska lämningar. Även denna typ av lämningar har inventerats och registrerats samt lämningar utan antikvarisk bedömning. Samtliga lämningar är registrerade och sökbara på Forsök där Riksantikvarieämbetet samlar information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. Det går även att läsa en beskrivning av lämningarna i den arkeologiska utredningen.

Ställningstagande till betydande miljöpåverkan

Planeringsavdelningen gör bedömningen att ett genomförande av områdesbestämmelser för Svabensverk inte medför någon betydande miljöpåverkan enligt 6 kap. 11 § miljöbalken och därför krävs inte att en miljöbedömning utförs.

Beskrivning av områdesbestämmelsen

Planområdet

Planområdet är beläget i den södra delen av Ovanåkers kommun på gränsen mot Dalarna vid riksväg 50 mellan Falun och Alfta. Området består av flertalet privatägda fastigheter och däremellan en större fastighet ägd av ett skogsbolag. Planområdet omfattas av bruksgatans axel, axeln mellan stallet och hyttområdet, området Övre hammaren samt området runt Glitterån, Bruksdammen och Bruksås.

Norr om Bruksdammen finns ett område som omfattas av en detaljplan från 1954. Detta område berörs inte av områdesbestämmelsen.

Figur 7: Planområdet. Situationsplan Ovanåkers kommun

Värdegrund

Ovanåkers kommun liksom övriga kommuner i Sverige kan i sitt arbete med planering översätta internationella mål och miljömål till lokala åtgärder. Agenda 2030:s mål nummer 11 *Hållbara städer och samhällen* har lyfts in i arbetet med områdesbestämmelserna med delmålet 4; *Skydda världens kultur- och naturarv*.

Figur 8: Agenda 2030, globalt delmål nummer 11.4 Skydda världens kultur- och naturarv

Befintligt

Den första masugnen i Swebensverk anlades 1799 av bergmästare Anton Svab som även kom att ge orten dess namn. Järnbruket placerades vid sjön Hämmens avrinning mot sjön Amungen och därigenom kunde vattenkraften nyttjas för brukets behov. Förutom masugnen anlades i bruket en rad industribyggnader för bruket samt en herrgård med en stor trädgårdsanläggning, skolbyggnad, arbetarbostäder, kvarn, stall, magasin och andra ekonomibyggnader. Byggnaderna placerades, som så ofta i bruksmiljöer, efter tydliga axlar med herrgården som den centrala punkten i anläggningen. Järnbruket lades ned 1876. Det hus som hade uppförts som skolbyggnad byggdes senare om till kyrka. Efter brukets nedläggning har brukssamhällets karaktär i hög grad bevarats. Byggnader som tillkommit efter brukseran är till exempel brukshandeln och bygdegården, vilka uppfördes enligt tidens ideal, men inordnades i brukets grundstruktur.

Slaggsten är ett karaktäristiskt byggnadsmaterial i Svabensverk och det förekommer både i industribyggnader och bostadshus. I bruksmiljön finns även ett flertal trähus, varav några är från 1800-talets första hälft. Inom bruksmiljön finns dessutom några tidstypiska 1900-talsbyggnader i trä vilka har infogats väl i brukets grundstruktur.

Bruksmiljön i Svabensverk är som helhet mycket välbevarad. Även om ett antal industribyggnader har blivit ruiner är brukets grundstruktur tydligt avläsbar. Samhällets placering direkt intill riksväg 50 mellan Falun och Alfta gör också att platsen passeras av många. För att bruket ska kunna bevaras är det viktigt att byggnaderna får behålla nuvarande gestaltningar och att eventuella förändringar och tillägg utförs på ett varsamt sätt.

Figur 9: Vy över bruksgatan från nordväst, drönbild Ovanåkers kommun

Motiv till regleringar

Motiv till regleringar

Syftet med områdesbestämmelserna är att skydda och bevara de höga kulturhistoriska och estetiska värden som finns i Svabensverk.

Användning av mark och vatten

Y - Bebyggelseområdet som definieras av plangränsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt och får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13§. All bebyggelse inom området ska underhållas med hänsyn till byggnadsverkets värde och omgivningens karaktär. Ändring av en byggnad ska ske med hänsyn till den särskilt kulturhistoriskt värdefulla miljön. Den till områdesbestämmelserna tillhörande byggnadsinventeringen ska utgöra bedömningsgrund och vägledning. I de fall underlaget för beslut är otillräckligt ska en antikvarisk förundersökning komplettera byggnadsinventeringen. Vid en mer omfattande förändring kan beslut tas om medverkan av antikvarisk sakkunnig.

Motiv: Bestämmelsen syftar till att tydliggöra det utpekade områdets omfattning och att förvanskingsförbudet gäller inom hela området. Den antikvariska bedömningen ska vara utgångspunkt vid förändringar, men inte utgöra hinder för utveckling.

Egenskapsbestämmelser för kvartersmark

Rivningsförbud

r₁ - Byggnad får inte rivas

Motiv: Bestämmelsen är satt på de byggnader där slaggsten ingår som byggnadsmaterial och syftar till att den för Svabensverk unika slaggstenen, tillverkad på platsen som en

biprodukt vid järnframställningen, skyddas som byggmaterial. Materielat går inte längre att framställa då metoden för järnframställning ändrats. Bestämmelsen är även satt på byggnader som genom sin karaktär och arkitektur har stor betydelse.

Skydd av kulturvärden

q₁- Befintliga material, fönster, dörrar, fasader mm, ska bevaras. Befintliga material ska underhållas med traditionella metoder. Endast moderna tillägg eller skadade delar får bytas ut. Nya delar måttbeställs och anpassas till byggnadens karaktär avseende utformning, dimension material, hantverksmässighet mm.

Motiv: *De byggnader inom planområdet som är särskilt värdefulla ur historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt ska skyddas. Vid ändring och underhåll ska stor hänsyn tas till befintliga värden.*

Varsamhet

k₁ - Befintliga material, t.ex. fönster, dörrar, fasader mm, ska alltid i första hand bevaras. Vid utbyte ska nya delar måttbeställas och anpassas till byggnadens karaktär och ursprung avseende utformning, dimension, material, hantverksmässighet mm.

k₂ - Byggnadens karaktärsdrag ska bibehållas

Kravet syftar till att tillvarata byggnadens bevarandevärda egenskaper oberoende av husens ålder genom ett förhållningssätt där man vid varje ändring utgår ifrån den befintliga byggnaden och dess värden och kvaliteter. Hänsyn ska tas till byggnadens karaktärsdrag, till exempel byggnadsmaterial, takutformning, färgsättning, form och byggnadens samspel med omgivningen.

Egenskapsbestämmelser för all kvartersmark

Ändrad lovplikt

Rivningslov krävs även för rivning av byggnad eller del av byggnad

Motiv: *En fråga om rivning av en byggnad ska föregås av en prövning för att klargöra om byggnaden är viktig för förståelsen av det kulturhistoriska sammanhanget.*

Marklov krävs även för all schaktning oavsett djup.

Motiv: *Bestämmelsen syftar till att minska risken för att gräv- eller schaktåtgärder skadar fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Områden för lämningar under mark har identifierats i den arkeologiska utredningen och redovisas i plankartan. Motivet till att bestämmelsen trots identifierade områden omfattar hela planområdet är att det inte kan uteslutas att fler lämningar finns.*

Utöver krav i 9 kap. PBL för bygglov ändras lovplikten till att för hela området gälla även följande:

- Ekonomibyggnad för jordbruk, skogsbruk eller annan liknande näring
- Ändring eller byte av tak-, fasadmaterial montage av solcellspaneler och solfångare eller andra ändringar som t.ex. tilläggsisolering, som påverkar fasaddetaljer och byggnadens yttre samt ändring av utvändig kulör och/eller färgtyp.

- Ändring av fönster och ytterdörrar, såväl utbyte som flyttning eller igensättning.
- Anläggande av pool
- Ändring av murar, plank eller skärmtak.
- Bygglövsbefriade åtgärder enligt PBL, 9 kap. §§ 3-7 med hänvisning till att åtgärden vidtas inom ett bebyggelseområde som avses i 8 kap. 13 §

Motiv: Bestämmelsen syftar till att pröva åtgärdens påverkan på det kulturhistoriska sammanhanget.

Genomförandefrågor

Ekonomiska frågor

Bygglövsavgift

Åtgärder som i och med områdesbestämmelsen blir lovpliktiga föreslås befrias från bygglövsavgift.

Ersättningsfrågor

Rivningsförbud och bestämmelser om skydd av kulturvärden kan i vissa fall utlösa rätt till ersättning från kommunen för den ekonomiska skada detta innebär. Rätten till ersättning gäller dock endast om skadan är betydande i förhållande till värdet av den berörda delen av fastigheten.

För att förutse om ersättning kommer att begäras ger plan- och bygglagen kommunen möjlighet att förelägga den som kan drabbas av skadan att anmäla sitt anspråk på ersättning. Föreläggandet görs innan antagandet av områdesbestämmelsen och de som berörs ska ges minst två månader att inkomma med sina anspråk.

Kulturvärden

Rivningsförbud

De byggnader och anläggningar som har stor betydelse för brukssamhällets uppbyggnad, eller som genom ingående material och konstruktionsmetoder kan kopplas till järnframställningen har belagts med rivningsförbud.

Med bestämmelser om rivningsförbud kan kommunen reglera att särskilt värdefulla byggnader eller delar av byggnader inte får rivas. Ett rivningsförbud skyddar endast byggnadens stomme. Genom en planbestämmelse om rivningsförbud är frågan om byggnaden får rivas eller ej avgjord på förhand. Ett rivningsförbud hindrar inte att interiöra delar, såsom fast inredning och fasta installationer inom en byggnad tas bort eller rivas. Ett rivningsförbud kan utlösa rätt till ersättning.

Bevarandekrav

De flesta byggnader och anläggningar inom områdesbestämmelsen har försetts med bevarandekrav. Nivån på dessa krav varierar beroende på bedömningen av det kulturhistoriska värdet men även på byggnadens betydelse för brukssamhällets uppbyggnad.

Figur 10: Den numera nedlagda affären vid riksväg 50. Foto Ovanåkers kommun

Prövning enligt annan lagstiftning

Kyrkliga kulturminnen

Inom områdesbestämmelsen ligger Svabensverks kyrka. Kyrkobyggnader skyddas enligt Kulturmiljölagen, KML, 4 kap 2 § och behandlas därmed inte i områdesbestämmelsen.

Samtliga kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna före 1940 är skyddade enligt kulturmiljölagen (KML). De ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller deras karaktär förvanskas. Skyddet för en kyrkobyggnad följer med byggnaden även om den kyrkliga funktionen avvecklas.

Kyrkobyggnaden uppfördes ursprungligen som skola men när en ny större skolbyggnaden uppfördes längre in på bruksgatan övergick byggnaden till att nyttjas som kyrka istället. Byggnaden utgör en viktig del i brukssamhället både genom sin placering och genom sin utformning.

När en fråga om fastställelse av gränserna för en kyrkotomt uppkommer prövas frågan av länsstyrelsen. Ovanåkers kommun har begärt att få en fastställelse av gränserna av kyrkotomten för tillse att skyddsbestämmelser genom olika lagstiftningar inte överlappar varandra.

Byggnadsminnen

En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får enligt kulturmiljölagen, KML, 3kap 1§ förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna får även tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde. Inom områdesbestämmelsen finns inga byggnadsminnen.

Figur 11: Svabensverks kyrka 1970, byggnaden är uppförd som skola. Dibis Digitalbild i Söderhamn

Planeringsförutsättningar och konsekvenser

Översiktsplan

Enligt gällande översiktsplan, ÖP 2030 antagen 2017-05-29 §44, är Svabensverk med omnejd ett utpekad intresseområde för natur och kultur vars riktlinje är:

Swabensverk och Hämnenåsen har stora naturvetenskapliga, kulturhistoriska och landskapsestetiska värden. Skogsbruket ska ta hänsyn till naturvårdens intressen och våtmarksdikning ska inte tillåtas. Någon täktverksamhet bör inte tillåtas med hänsyn till

naturvärdena. Den befintliga bruksbebyggelsen ska underhållas så att dess särart bevaras och nya byggnader bör undvikas i anslutning till bruksmiljön och åsen.

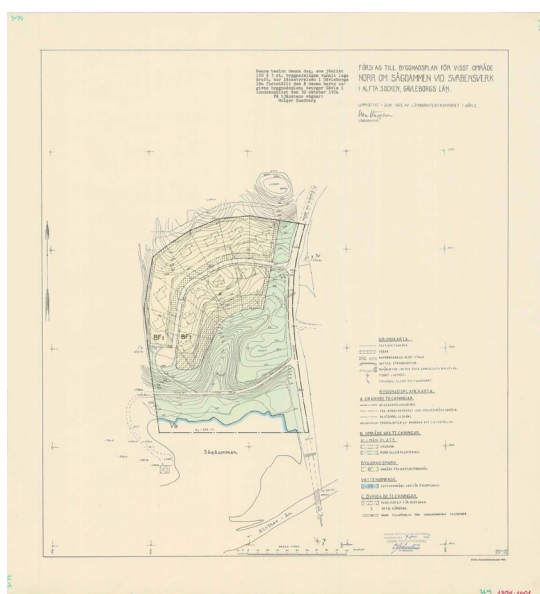
Områdesbestämmelsen syftar till att stärka skyddet för bruksmiljöns unika värden.

Figur 12: Omslagsbild ÖP 2030, Ovanåkers kommun

Detaljplan

1954 antogs en detaljplan, U4, för området norr om Sågdammen. Planen upprättades på begäran av skogsbolaget Kopparfors AB med syfte att tillgodose bostäder till skogsarbetare, detaljplanen är ännu gällande. Områdesbestämmelsen ligger söder om detaljplanen och de två planerna påverkar inte varandra.

Figur 13: Detaljplan U4 antagen 1954, Ovanåkers kommun

Riksintressen

Inga riksintresseområden berör Svabensverk.

Kulturmiljö

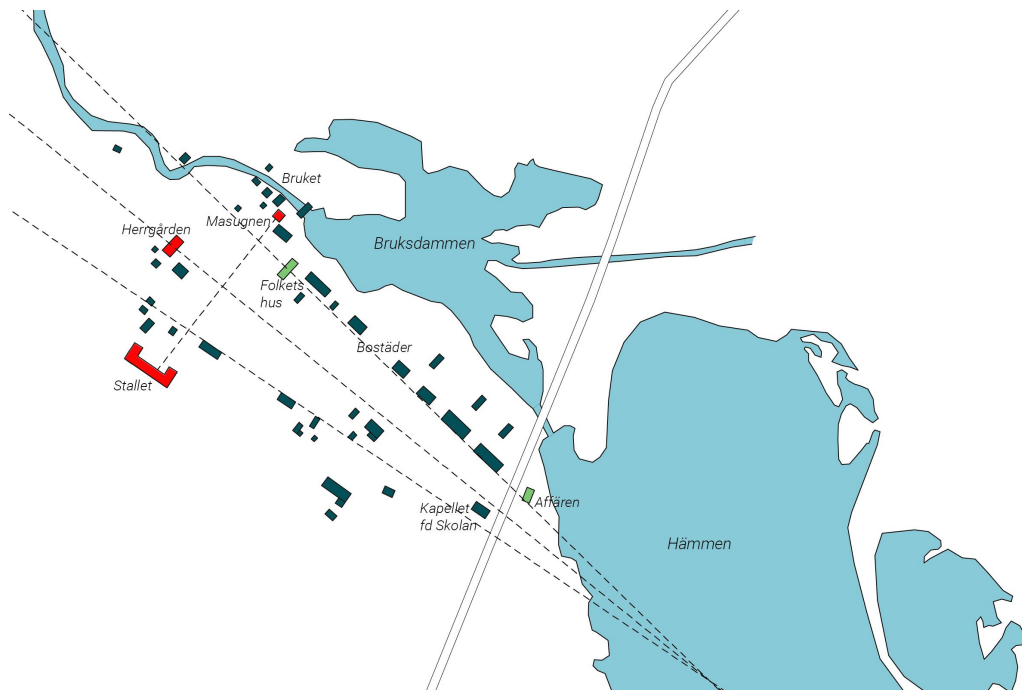
Fornlämningar

Enligt den arkeologiska utredningen som tagits fram i arbetet med områdesbestämmelsen finns flera fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i och runt Svabensverk. De flesta är lämningar kopplade till järnbruket och dess produktion. Inom områdesbestämmelsen har en bestämmelse införts om att marklov krävs för alla schakt och grävarbeten. Bestämmelsen syftar till att förhindra att lämningar som inte är synliga ovan mark riskerar att skadas av markarbeten.

Brukssamhället

Hyttområdets placering bestämdes av platsens naturliga förutsättningar, resten av samhällsfunktionerna har placerats ut i förhållande till hyttan. Ett samhälle kunde byggas upp från grunden utan att hänsyn behövde tas till tidigare strukturer. Brukspatronen var med andra ord fri att skapa ett samhälle efter eget huvud. Den hierarkiska ordningen som enligt dåtida ideal rådde i ett brukssamhälle avspeglas i hur byggnaderna och verksamheterna ordnades. Skola, kapell, bostäder, ekonomibygnader samt det sentida tillägget från 1960-talet, Folkets hus, har alla placerats med utgångspunkt från herrgården. Bilden som skapades andades ordning och reda med en önskan om utveckling. Kyrka och skola för den andliga och världsliga skolningen vittnar om en önskan om utveckling från ett skogs- och jordbruksbygd till ett välordnat samhälle som erbjöd upplysning och kunskap.

Områdesbestämmelsen syftar till att värna de historiskt avläsbara strukturerna i bruksmiljön.

Figur 14: Analys av byggnadernas relation till varandra samt axlar. Situationsplan Ovanåkers kommun

Medverkande tjänstepersoner

Medverkande tjänstepersoner

Planhandlingarna har upprättats av planarkitekt Hanna Gäfvert, Planeringsavdelningen Ovanåkers kommun i samverkan med följande tjänstepersoner:

Planeringsavdelningen

Johan Olanders, planeringschef

Hannah Linngård, mark- och exploateringsingenjör

Gatuavdelningen

Jens Olsson, GIS-ingenjör

Alexander Larsson, mätningstekniker

Frida Jonsson, karttekniker